

К. О. САВЧУК

Костянтин Олександрович Савчук, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ПРИНЦИПІВ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА У ПРАЦЯХ ВСЕВОЛОДА ПІЙОВИЧА ДАНЕВСЬКОГО

З точки зору сучасної доктрини міжнародного права, основні принципи міжнародного права, як правило, розглядаються як узагальнені загальновизнані норми міжнародного права, що визначають поведінку суб'єктів міжнародного права з приводу найважливіших питань міждержавних відносин. Як справедливо зазначив В. Н. Денисов, поняття основний принцип міжнародного права передбачає, що «принцип є основоположною частиною міжнародного права і міцно пов'язаний з його визначальними засадами»¹. Основні принципи міжнародного права відображають характерні риси міжнародного права та мають вищу юридичну силу. В їх основі лежать такі важливі для всього міжнародного співтовариства цінності, як міжнародний мир та безпека, співробітництво держав, повага до прав людини. Основні принципи міжнародного права відіграють надзвичайно важливу роль у підтриманні міжнародного правопорядку, оскільки вони є правовою основою всіх міжнародних договорів і поширюють свою дію на ті відносини, що безпосередньо не врегульовані міжнародним договором, міжнародним звичаєм чи іншими джерелами міжнародного права. І. І. Лукашук зазначав з цього приводу, що «у своїй сукупності принципи є хартією основних прав та обов'язків держави»². На думку багатьох вітчизняних та зарубіжних юристів-міжнародників, більшість основних принципів міжнародного права слід розглядати як норми *jus cogens*. Відповідно вони породжують зобов'язання універсального характеру (тобто зобов'язання *erga omnes*). Це дає право кожній державі і зобов'язує її здійснити заходи, спрямовані проти порушення основних принципів міжнародного права навіть у тому випадку, коли її інтереси безпосередньо не зачіпаються цим порушенням.

У сучасній доктрині міжнародного права практично загальновизнаною є теза про те, що в якості основних принципів міжнародного права слід перш за все розглядати ті принципи, що закріплені у статтях 1 та 2 Статуту ООН, а саме: 1) суверенна рівність держав; 2) добросовісне виконання міжнародно-правових зобов'язань; 3) мирне розв'язання міжнародних спорів; 4) заборона застосування сили або погрози силою в міжнародних відносинах; 5) невтручання у внутрішні справи держав; 6) рівноправність та самовизначення народів; 7) обов'язок співробітництва держав відповідно до Статуту ООН. Враховуючи той факт, що у Статуті ООН міститься лише перелік основних принципів міжнародного права, а їхній юридичний зміст там детально не викладено, у 1970 р. Генеральна асамблея ООН прийняла спеціальну Декларацію про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 р., яка містить їх розширене тлумачення. Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 р. додав до цього переліку ще три принципи: непорушність державних кордонів; територіальна цілісність держави; поваги прав людини. Тим не менш, і на сьогоднішній день у вітчизняній та світовій міжнародно-правовій науці не існує консенсусу з питання про те, чи можна вважати перелік принципів міжнародного права, викладених у Статуті ООН, Декларації про принципи міжнародного права 1970 р. та Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 р. вичерпним, чи в системі сучасного міжнародного права можна виокремити і інші основні принципи. Інколи представники доктрини міжнародного права намагаються сформулювати найбільш абстрактну, найвищу основну норму міжнародного права, з якої вже виводяться більш конкретні принципи міжнародного права. Характерною є точка зору відомого австрійського та американського юриста-міжнародника Г. Кельзена, який в якості такої норми розглядає принцип, згідно з яким держави повинні поводитися так, як вони звичайно поведуться³.

Враховуючи відсутність однастайності у класифікації принципів міжнародного права, не кажучи вже про можливість колізій між окремими основними принципами міжнародного права (наприклад, територіальної цілісності держав та рівноправності та самовизначення народів) у сучасній доктрині міжнародного права, з нашої точки зору, безперечний науковий інтерес становить дослідження думок вітчизняних юристів-міжнародників XIX – початку XX ст. щодо поняття та змісту принципів міжнародного права. Адже, варто зазначити, що дореволюційна вітчизняна міжнародно-правова наука приділяла досить значну увагу теоретичним проблемам міжнародного права, а міжнародно-правові концепції кращих її представників вирізнялись не тільки високим науковим рівнем, а й оригінальністю. Зокрема досить розгорнуте вчення про принципи міжнародного права міститься в працях видатного вітчизняного юриста-міжнародника, професора Харківського університету Всеволода Пійовича Даневського (1852–1898). Погляди цього видатного вченого на принципи міжнародного права практично не привертали увагу сучасних вітчизняних юристів-міжнародників, а серед представників радянської науки міжнародного права розглядалися лише Д. Б. Левіним у праці «Наука

міжнародного права у Росії у кінці XIX та на початку XX сторіччя»⁴. Автор цих рядків також побічно торкався цього питання у ряді праць, присвячених міжнародно-правовій спадщині В. П. Даневського та її значенні для сучасної науки міжнародного права⁵.

Отже, серед представників харківської школи міжнародного права найбільш розгорнуте вчення про принципи міжнародного права міститься у працях професора В. П. Даневського. Цьому питанню присвячена окрема праця «Підстави міжнародного права, його принципи та мета»⁶, а також приділено значну увагу у відомому «Посібнику до вивчення історії та системи міжнародного права»⁷. З точки зору цього автора, в основу міжнародного права покладено два принципи – суб'єктивний (принцип суверенітету) та об'єктивний (принцип міжнародно-правового спілкування). В. П. Даневський справедливо наголошує на тому, що незмінний закон будь-якого людського союзу (в тому числі й міжнародного союзу, який є вищою формою людсько-спілкування) засновується на визнанні за організаціями нижчого порядку й людиною певної самостійності, але водночас вони повинні поступатися своїми виключними інтересами, які є несумісними з благом усіх. На його думку, вся історія створення та зміцнення ідеї міжнародного союзу, починаючи з XVII сторіччя – це боротьба між засадами самостійності держав та правового спілкування між народами і лише починаючи з другої половини XIX століття вони знаходять належне співвідношення. При чому, період від Вестфальського миру 1648 р. до Віденського конгресу 1814–1815 рр. характеризується перевагою суб'єктивного принципу міжнародного права, тобто свободи, незалежності та самостійності держав. Цю епоху характеризує боротьба значно незалежних держав, які значно посилилися, за їх виключні інтереси. «Іноді сила держав, при сукупності сприятливих історичних умов місця і часу, досягала такого значного ступеню, що «виключні» інтереси деяких з них намагалися стати на ступінь нібито об'єктивної засади для всього міжнародного союзу та права»⁸. У якості прикладів такої поведінки держав В. П. Даневський наводить намагання встановити своє повне панування на морях та океанах, та, відповідно монополізувати морську торгівлю, які в різні часи, з різною долею успіху робили Іспанія, Португалія, Голландія, Франція і особливо наполегливо – Англія. «Однак, не дивлячись на досить значну перевагу принципу суб'єктивного над об'єктивним, який став наслідком потужного розвитку ідеї держави, все ж нікому не вдалося остаточно і на довгий час поставити суб'єктивну волю, «виключні» інтереси однієї чи декількох держав – волею та об'єктивним принципом міжнародного союзу, тобто зруйнувати останній та міжнародне право»⁹. Переважна більшість міжнародних договорів політичного характеру того часу є лише результатом панування більш потужної держави над більш слабкою і закріплюють важливі життєві інтереси міжнародного союзу (тобто об'єктивний принцип міжнародного права) лише в окремих випадках.

Епоху розвитку міжнародних відносин і міжнародного права, яка розпочалася Віденським конгресом 1814–1815 рр. і тривала до Паризького конгресу 1856 р. В. П. Даневський визначає як таку, що характеризується зміцненням як у суспільній свідомості, так і на практиці об'єктивного принципу міжнародного права – тобто засади спілкування між народами. Водночас він зазначає, що початок цього періоду характеризується намаганням найбільш потужних держав «поставити перебільшену, невірну зрозумілу об'єктивну засаду вище суб'єктивної, тобто задати або применшити право на свободу, незалежність та самостійність держав (переважно слабких або середніх) в ім'я, ніби то «загальних інтересів» всього міжнародного союзу»¹⁰. Це яскраво виявилось під час вирішення великими державами політичної та територіальної долі багатьох країн Європи без врахування їхніх інтересів. Однак, попри все це, на думку В. П. Даневського, багато міжнародно-правових положень, прийнятих Віденським конгресом були направлені як на захист самостійності й незалежності окремих держав, так і на захист загальних інтересів, які покладені, в основу міжнародного спілкування між народами. Серед таких положень В. П. Даневський називає засудження права завоювання шляхом приведення території Франції до кордонів 1791 р., закріплення вільного судноплавства по основним міжнародним річкам Європи, встановлення рангів дипломатичних агентів, засудження роботи торгівлі тощо. Розвиток міжнародного права в Європі після Віденського конгресу характеризується зміцненням юридичного усвідомлення ідеї правового спілкування між державами, що виявлялося зокрема в наданні іноземним підданам такого ж обсягу цивільних прав, як і власним підданам, гуманізації законів та звичаїв війни тощо. Водночас, звертає увагу В. П. Даневський, такому поступовому розвитку прогресивних засад міжнародного права значною мірою заважали намагання найбільш потужних держав, таких як: Австрія, Пруссія, Росія, Франція, диктувати свою волю народам Європи. Конгреси Священного Союзу у Троппау, Лайбаху та Вероні В. П. Даневський влучно охарактеризував як «щось на зразок міжнародного трибуналу судово-законодавчого характеру»¹¹, який, використовуючи засаду легітимізму, намагався загальмувати спроби багатьох народів Європи досягти самостійності та політичної незалежності. В. П. Даневський абсолютно справедливо характеризує інтервенції, які здійснювалися під егідою Священного Союзу нібито для захисту загальних інтересів всього міжнародного союзу як зазіхання на незалежність та самостійних держав, що є наріжним каменем для існування всього міжнародного союзу та міжнародного права.

Розвиток міжнародного права у другій половині XIX ст., на думку В. П. Даневського, характеризується тенденцією до поступового досягнення гармонії між об'єктивним і суб'єктивним принципами міжнародного права. Право на охоронне втручання у внутрішні справи інших держав з метою підтримки засади легітимізму починає засуджуватися як доктринаю, так і практикою міжнародного права. «Разом з тим наука та життя однаково зрозуміли необхідність поставити певні рамки тій свободі незалежності та самостійності держав, як членів міжнародного союзу, переходячи які немислимо підтримувати «спілкування між народами», засноване на «загальних їх інтересах», задоволення яких і є метою союзу»¹². Втілення об'єктивного принципу

міжнародного права В. П. Даневський вбачає в таких важливих міжнародно-правових документах, прийнятих у другій половині XIX століття, як: Паризька декларація про принципи морського міжнародного права від 4 (16) квітня 1856 р. (яка є, за його словами, «чудовим явищем нашого століття, що є результатом всієї попередньої історії цивілізації та міжнародного права»¹³); Женевська конвенція про поліпшення долі поранених на полі бою від 22 серпня 1864 р.; Санкт-Петербурзька декларація про заборону застосування вибухових та запалювальних куль від 29 листопада 1868 року. Вчений характеризує ці міжнародно-правові документи як акти «міжнародно-законодавчого характеру», в яких «засада міжнародного спілкування виражена в найвищому ступені»¹⁴. Загалом В. П. Даневський дотримувався точки зору, згідно з якою гарантією розумного і справедливого поєднання міжнародно-правового спілкування та суверенітету окремих членів міжнародного союзу є «право всіх членів союзу висловити свою загальну волю з усіх справ загального інтересу, тобто в колективному праві охорони та захисту життєвих інтересів частин і всього міжнародного союзу»¹⁵.

Отже, можна зробити висновок, що концепція В. П. Даневського щодо принципів міжнародного права значною мірою не втратила своєї актуальності і в сучасних умовах. Зрозуміло, що саме розуміння поняття принципів міжнародного права у В. П. Даневського суттєво відрізняється від сучасного. Якщо для сучасної доктрини міжнародного права принципи міжнародного права – це норми міжнародного права найбільш загального характеру, які визначають поведінку держав та інших суб'єктів міжнародного права з приводу найбільш важливих питань міждержавних відносин, то у В. П. Даневського принципи міжнародного права – це скоріше фундаментальні закономірності розвитку всієї системи міжнародних відносин і міжнародного права, і зрозуміло, що вони характеризуються високим рівнем абстракції. Проте, з нашої точки зору, розуміння історії розвитку міжнародного права як процесу поступового досягнення гармонії між об'єктивним і суб'єктивним принципами міжнародного права слід визнати науково обґрунтованим. Інша річ, що під впливом бурхливого розвитку системи міжнародних відносин у другій половині XIX століття, розширення сфери дії міжнародного права з поступовим залученням до неї народів, які до того часу вважалися «нецивілізованими», значним прогресом у сфері кодифікації і прогресивного розвитку міжнародного права, В. П. Даневський занадто оптимістично оцінив сучасний для нього етап розвитку міжнародного права як такий, що характеризується належним поєднанням цих принципів. Реалії міжнародного життя минулого сторіччя, яке характеризувалося такими загальносвітовими катаклізмами, як Перша Світова війна 1914–1918 рр. та Друга Світова війна 1939–1945 рр., безліч регіональних конфліктів, які мали місце у світі і після того, як Статут ООН у 1945 р. закріпив принцип заборони застосування сили або погрози силою в міжнародних відносинах і, звичайно ж, та серйозна криза міжнародного правопорядку, яка відбувається у наші дні, свідчать про те, що процес узгодження самостійності й незалежності окремої держави із загальними інтересами міжнародного співтовариства (або міжнародного союзу, якщо використовувати термінологію юристів-міжнародників XIX століття) ще далекий від завершення.

¹ Денисов В. Н. Принципи міжнародного права // Юридична енциклопедія. Т. 5. – К., 2003. – С. 127.

² Лукашук І. І. Международное право. Учебник. Общая часть. – М., 2005. – С. 296.

³ Детальніше див.: Кельзен Г. Чисте правознавство. – К., 2004. – С. 242.

⁴ Левин Д. Б. Наука международного права в России в конце XIX и в начале XX веков. – М., 1982. – С. 160–194.

⁵ Савчук К. А. Идея народовластия в работах В. П. Даневского // Народовластие и право в условиях формирования гражданского общества: Материалы международной научной конференции. Курск, Региональный открытый социальный институт, 30–31 марта 2006 г. – Курск, 2006. – С. 124–126; Савчук К. О. Міжнародно-правові погляди В. П. Даневського // Правова держава. Вип. 19. – К., 2008. – С. 370–375.

⁶ Даневський В. П. Основания международного права, его принципы и цель // Антологія української юридичної думки. Т. 8: Міжнародне право / Упорядники: В. Н. Денисов, К. О. Савчук; відп. редактор В. Н. Денисов. – К., 2004. – С. 226–243.

⁷ Даневський В. П. Пособие к изучению истории и системы международного права. – Х., 1892. – С. 4–11.

⁸ Даневський В. П. Основания международного права, его принципы и цель // Антологія української юридичної думки. Т. 8: Міжнародне право / Упорядники: В. Н. Денисов, К. О. Савчук; відп. редактор В. Н. Денисов. – К., 2004. – С. 230–231.

⁹ Там само. – С. 231.

¹⁰ Там само. – С. 232.

¹¹ Там само. – С. 233.

¹² Там само. – С. 234.

¹³ Там само. – С. 234.

¹⁴ Там само. – С. 235.

¹⁵ Даневський В. П. Пособие к изучению истории и системы международного права. – Х., 1892. – С. 9.

Резюме

Савчук К. О. Поняття та зміст принципів міжнародного права у працях Всеволода Пійовича Даневського.

Стаття присвячена дослідженню концепції принципів міжнародного права в наукових працях одного з найвидатніших представників вітчизняної міжнародно-правової думки XIX століття професора Харківського університету Всеволода Пійовича Даневського. Розглядається міжнародно-правове вчення В. П. Даневського, згідно з яким в основу міжнародного права покладено два принципи – суб'єктивний (принцип суверенітету) та об'єктивний (принцип міжнародно-правового спілкування). Досліджується питання про історичний розвиток міжнародного права в контексті такого підходу і наголошується на актуальності міжнародно-правової спадщини В. П. Даневського для сучасних дослідників теорії міжнародного права.

Ключові слова: принципи міжнародного права, об'єктивний принцип міжнародного права, суб'єктивний принцип міжнародного права, В. П. Даневський.

Резюме

Савчук К. А. Понятие и содержание принципов международного права в работах Всеволода Пиевича Даневского.

Статья посвящена исследованию концепции принципов международного права в научных работах одного из наиболее выдающихся представителей отечественной международно-правовой мысли XIX столетия профессора Харьковского университета Всеволода Пиевича Даневского. Рассматривается международно-правовое учение В. П. Даневского, в соответствии с которым в основу международного права ставятся два принципа – субъективный (принцип суверенитета) и объективный (принцип международно-правового общения). Исследуется вопрос об историческом развитии международного права в контексте такого подхода и отмечается актуальность международно-правового наследия В. П. Даневского для современных исследователей теории международного права.

Ключевые слова: принципы международного права, объективный принцип международного права, субъективный принцип международного права, В. П. Даневский.

Summary

Savchuk K. The concept and content of the principles of international law in the works of Vsevolod Pievich Danevsky.

The article investigates the concept of the principles of international law in the scientific works of one of the most prominent representatives of the domestic international legal thought of XIX century professor Kharkiv University Vsevolod Pievich Danevsky. We consider the international legal doctrine of V. P. Danevsky according to which the basis of international law placed two principles – subjective (the principle of sovereignty) and objective (the principle of an international legal communication). We study the historical development of international law in the context of this approach, noting the relevance of international legal heritage of V. P. Danevsky for modern scholars of the theory of international law.

Key words: the principles of international law, subjective principle of international law, objective principle of international law, V. P. Danevsky.

УДК 347.95.952

Н. А. ЛЯШЕНКО

Надія Анатоліївна Ляшенко, здобувач Київського національного університету імені Тараса Шевченка

РІШЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ ПЕРЕГЛЯДУ РІШЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО СУДУ ВЕРХОВНИМ СУДОМ УКРАЇНИ

Кожна держава має створити таку правову систему, яка буде здатна забезпечити права людини так, щоб зовнішній фактор для відновлення порушених прав не потребувався. Юристи-практики можуть зауважити, що така система існує лише в утопічній уяві мрійників-філософів. Водночас така система як мета діяльності держави закладена у ст. 3 Конституції України, тому виникає питання про те, як і за рахунок яких факторів можна хоча б наблизитися до такої системи забезпечення прав людини в Україні.

Розглянемо одні з найскладніших відносин, які пов'язані з народженням дітей, але сімейними не розцінюються. Автор у даному випадку має на увазі сурогатне материнство, про яке дуже багато говорять і пишуть, але до врегулювання якого законодавча влада ще не прийшла. Зокрема, в Україні мав місце випадок, коли за договором сурогатною матір'ю для італійських батьків виступила українка, яка народила близнят, але не захотіла їх віддавати. Юридичний договір з приводу виношування та народження дітей мав місце в цій ситуації, але в будь-якому договорі не можна встановити всі можливі варіанти розвитку подій. З цього приводу Валерія Лутковська, Уповноважений Верховної Ради з прав людини, заявила: «Величезна кількість питань, які виникають і на сьогоднішній день вже регулюються виключно тими договорами, які укладаються за допомогою або без допомоги юристів. Необхідні законодавчі межі, які встановлять загальні правила гри»¹.

Ми загалом з цього приводу погоджуємося з цією концепцією, оскільки вступаючи в правовідносини сторони мають знати наперед, як їх можливий спір буде вирішуватися відповідно до законодавства. Тобто, на наш погляд, статутна система права ліпша від прецедентної, але це правило в багатьох випадках може бути змінено відповідно до конкретних умов договору, коли сторони здатні відійти від встановлених умов законодавства за принципом свободи договору.

Аналогія закону та праву також передбачає можливість виникнення й вирішення спірних питань за межами врегульованих законодавством правовідносин, тому здається нереально регламентувати всі правовідносини, в яких здатні опинитися сторони, імперативними нормами, оскільки в такій правовій системі не варто говорити про свободи. Слід також визнати, що особливими труднощами в регламентації відрізняють відносини, які будуються на складних та разом із тим традиційних морально-етичних взаємовідносинах.

Так, зі стародавніх часів основною підставою вступу до шлюбу вважалось кохання, але конкретно визначити її в нормах законодавства не уявляється можливим, оскільки в такому разі потрібно сформулювати